

КОНКУРЕНЦІЯ І КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ НА АГРАРНОМУ РИНКУ УКРАЇНИ

COMPETITION AND COMPETITIVENESS ON THE AGRICULTURAL MARKET OF UKRAINE

Нечипоренко В.В.

кандидат сільськогосподарських наук,
доцент кафедри статистики, аналізу господарської діяльності та маркетингу,
Сумський національний аграрний університет

У статті розглянуто теоретичні аспекти конкурентоспроможності на аграрному ринку, що є однією з основних проблем розвитку ринкових відносин в Україні. Під час проведених досліджень проаналізовано види конкуренції, де виявлено характер та інтенсивність конкуренції на аграрному ринку. Успіх розвитку як внутрішнього, так і зовнішнього ринку залежить від конкурентоспроможності продукції.

Ключові слова: конкуренція, види конкуренції, конкурентоспроможність, фактори конкурентоспроможності, аграрний ринок.

В статье рассмотрены теоретические аспекты конкурентоспособности на аграрном рынке, что является одной из основных проблем развития рыночных отношений в Украине. В ходе проведенных исследований проанализированы виды конкуренции, где выявлены характер и интенсивность конкуренции на аграрном рынке. Успех развития как внутреннего, так и внешнего рынка зависит от конкурентоспособности продукции.

Ключевые слова: конкуренция, виды конкуренции, конкурентоспособность, факторы конкурентоспособности, аграрный рынок.

The article deals with theoretical aspects of competitiveness in the agrarian market, which is one of the main problems of the development of market relations in Ukraine. During the conducted researches, the types of competition were analyzed, where the character and intensity of competition in the agrarian market was revealed. The success of both internal and external markets depends on the competitiveness of products.

Key words: competition, types of competition, competitiveness, competitiveness factors, agrarian market.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Конкуренція та конкурентоспроможність є головними ознаками ринкової економіки. Ці категорії нерозривно пов'язані між собою, оскільки конкурентоспроможність можлива лише за наявності конкуренції, рівень якої істотно відрізняється як на окремих ринках (готової продукції та засобів виробництва, внутрішньому та зовнішньому), так і в різні періоди на одному і тому ж ринку. Одні галузі отримують високий прибуток, інші – є збитковими. Формування конкурентних ринкових відносин у сучасних умовах є одним із першочергових завдань держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Проблеми конкуренції та конкурентоспроможності на аграрних ринках досліджували В.Я. Амбросов, В.Г. Андрійчук, В.П. Галушко, О.Д. Гудзинський, О.Ю. Єрмаков, М.М. Ільчук, С.М. Кваша, В.Я. Месель-Веселяк, М.Й. Малік, С.А. Нестеренко, Б.Й. Пасхавер, П.Т. Саблук, В.П. Ситник, В.К. Савчук, Л.М. Худо-

лій, В.К. Терещенко, О.М. Шпичак, В.М. Яценко та багато інших науковців.

Формулювання цілей статті (**постановка завдання**). Метою статті є дослідження і конструктивний аналіз сутності понять «конкуренція» і «конкурентоспроможність» на аграрному ринку та визначення факторів впливу.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Агропромисловий комплекс залишається важливим складником економіки нашої держави та головним чинником подальшого розвитку трансформаційних та інтеграційних процесів. Безпечність сільськогосподарської продукції є одним із вирішальних складників економічної та продовольчої безпеки країни.

Для аграрного сектору сьогодні є важливими питання розбудови системи якості та безпечності сільськогосподарської продукції та створення високоефективної інфраструктури аграрного ринку, здатної створити умови для надійного ресурсного постачання і збуту сільськогосподарської продукції [7, с. 31].

Слід зазначити, що більшість видів сільськогосподарської продукції є сировиною, що визначає значний рівень її стандартизації та звужує застосування аграрними підприємствами методів створення конкурентних переваг у частині розроблення та освоєння виробництва унікальних товарів з імплементацією відповідних маркетингових стратегій. При цьому трансформація конкурентних структур відбувається винятково під впливом цінових та результативних факторів. Аграрні підприємства для підтримання належного рівня економічної ефективності своєї діяльності мають адаптуватися до вказаних умов. У цьому процесі особливого значення набуває коректна ідентифікація конкурентної ситуації цільового ринку та напряму її розвитку [5, с. 104].

Конкуренція виступає як спроможність товаровиробників створювати для себе певні переваги в конкурентному ринковому середовищі на основі максимального використання досягнень агротехнічного прогресу організації праці, виробництва й управління, товаровиробники, які домагаються високої продуктивності праці, низької собівартості продукції підвищення її якості і споживної вартості, стають конкурентоздатними на ринку. Таким чином, умови конкуренції стимулюють розвиток агротехнічного прогресу, впровадження наукової організації праці, виробництва й управління. В умовах ринкової економіки саме конкуренція змушує впроваджувати найпродуктивніші методи ведення землеробства і тваринництва, систематично підвищувати родючість ґрунтів, здійснювати комплексно-меліоративні роботи, постійно вдосконалювати систему утримання і годівлі продуктивної худоби та розвивати селекційно-племенну роботу.

Однак треба відзначити, що в сучасних кризових умовах конкуренція обертається дуже великим лихом для багатьох сільськогосподарських виробників. Так господарства Карпат, Полісся та деяких інших районів, які використовують найменш родючі землі і ведуть своє сільське господарство в малосприятливих умовах, не витримують конкуренції і згортають виробництво. Необмежена конкуренція призводить до банкрутства великої кількості підприємств, зростання їх збитковості, сповільнення агропромислового виробництва. Необмежена конкуренція породжує безробіття, стагнацію розвитку продуктивних сил, скорочення виробничих потужностей підприємств, зміцнює привілеї корумпованих і мафіозних груп суспільства, підриває роль економічних стимулів розвитку економіки [1, с. 213].

Недосконала конкуренція, що передбачає монополізацію ринку, дає можливість нарощувати прибуток більш легким шляхом, обмежуючи не індивідуальні витрати, а обсяги виробництва і збуту, тим самим збільшуючи ціну. Але прагнення виробників до отримання прибутку

не сприяє ефективному розподілу ресурсів у масштабах країни, оскільки випуск продукції за інших рівних умов менше, а рівень цін – вище, ніж в умовах вільного ринку.

Таким чином, виникають протиріччя між інтересами суспільства і окремих підприємців, яким важливо збільшити ринкову владу і досягти монополізації ринку, тому в Україні сформувалися ринки в тому чи іншому ступені, що відхилилися від моделі досконалої конкуренції.

Залучення іноземного капіталу в українську економіку призвело до деякого поживлення конкуренції, хоча суттєвого поліпшення ситуації з оновлення асортименту і підвищення якості вітчизняної продукції так і не відбулося. Ось чому багато видів продукції українських підприємств, у тому числі й сільськогосподарських, на світовому і внутрішньому ринках залишаються неконкурентоспроможними.

Економіку країни характеризують регіональна зацікавленість, нерозвиненість ринкової інфраструктури, ринків праці і капіталу, обмеження на ввіз-вивіз продукції, високі тарифи на перевезення продукції.

Роль агропромислового ринку в економіці країни настільки велика, що не буде перебільшенням уважати його головним для ефективного функціонування й укріплення всього внутрішнього ринку. У зв'язку із цим слід правомірно говорити про велике значення АПК щодо створення конкурентоспроможної ринкової економіки України, позбавлення її від необхідності бути сировинним додатком світового ринку. Агропромислова політика залежно від правильності або неправильності її побудови здатна перетворити країну на потужну економічну державу або на слабозрозвинену [3, с. 56]. В агропромислового комплексі, де спостерігається велике різноманіття всередині кожної галузі, а також між регіонами, слід виділити три види конкуренції: внутрішньогалузеву, міжгалузеву і міжрегіональну.

Розвиток ринку і конкурентного середовища нерозривно пов'язаний із розвитком внутрішньогалузевої конкуренції, тобто є суперництво між організаціями, що виробляють однакову або взаємозамінну продукцію. Для того щоб внутрішньогалузеву конкуренцію визнати такою, що відбулася, необхідно забезпечити конкурентне число таких організацій-виробників. Відповідно до закордонних стандартів, кількість однотипних підприємств, що виробляють однотипну продукцію, повинна бути не менше 20, щоб між ними почалася ймовірна, хоча і монополна, конкуренція [2, с. 22].

Внутрішньогалузева конкуренція характеризується наявністю на ринку різних господарюючих суб'єктів, що реалізують різні види продукції (молоко, м'ясо, зерно та ін.). Оскільки сільськогосподарські товаровиробники виходять на ринок не з кінцевим продуктом, на етапі його зберігання, переробки і наступної реалізації

виникають нові конкуренти в особі заготівельних і переробних підприємств, які ведуть боротьбу за розширення сировинної зони і ринків збуту готової продукції.

Учасники такої конкуренції ведуть боротьбу передусім за те, щоб заволодіти й утримати місце на ринку, щоб схилити покупця до придбання продукції саме цього підприємства, що означає послаблення конкурентів або їх усунення.

Вирішення цього завдання просте – реалізація такої ж продукції, як і у конкурентів, за більш низькими цінами або продукції кращої якості за такими ж цінами. Зниження витрат порівняно з конкурентами й становить той вигреш, який може отримати суспільство завдяки ринковим відносинам в економіці.

Міжгалузєва конкуренція зумовлена багатогалузєвим характером сільськогосподарського виробництва і характеризується наявністю на ринку господарюючих суб'єктів, що пропонують різні види продукції, які борються між собою за покупця і за свою частку в спільному прибутку. Наслідком цього стає: зміна обсягів їх виробництва, вдосконалюються їх структура і міжгалузєві зв'язки, відбувається міжгалузєва міграція капіталів.

Ринкові відносини посилили міжрегіональну диференціацію, що пов'язана із включенням механізму ринкової конкуренції, що поділив регіони за їх конкурентними перевагами і недоліками. З'явилася різна адаптація до ринку регіонів із різною структурою економіки, менталітетом населення і влади. Значно послабшала керуюча роль держави, що виражається у скороченні державних інвестицій у регіональний розвиток економіки, у відміні більшості регіональних, економічних і соціальних компенсаторів [3, с. 167].

В останні роки посилилася міжрегіональна конкуренція на ринку продукції тваринництва. Через низьку купівельну спроможність місцевого населення і щорічно зростаючі обсяги виробництва птахівницькі підприємства значну частину виробленої продукції відправляють за кордон. Нарощування присутності української м'ясної продукції на світових ринках відбувається завдяки галузі птахівництва. Частка м'яса птиці у 2017 р. в загальних обсягах експорту становить 79% (240 тис. т, або на 49% більше, ніж у 2015 р.) [6].

Конкуренція в агропромисловому комплексі України формується одночасно за двома напрямками: між господарствами з різними формами власності та між усіма товаровиробниками за найбільш вигідні економічні умови діяльності й фінансові результати.

На конкурентоспроможність аграрного сектору регіону впливає конкурентоспроможність усіх організацій сільського господарства та середовища, в якому вони функціонують. Структура економічної діяльності є одним з основних факторів, що визначають конкурентоспромож-

ність регіону, і водночас сукупність матеріальних і нематеріальних елементів, або конкурентних ресурсів, сприяє досягненню конкурентного успіху суб'єктів господарювання. Своєю чергою, конкурентний успіх регіону і сільськогосподарських організацій є основою підвищення якості життя населення.

На муніципальному рівні здатність суб'єктів аграрного ринку створювати, використовувати й утримувати конкурентні переваги суттєво впливає на розвиток сільських територій. Структура економічної діяльності є одним з основних факторів, що визначають конкурентоспроможність муніципальних утворень, і водночас сукупність матеріальних і нематеріальних елементів, або конкурентних ресурсів, муніципального утворення сприяє досягненню конкурентного успіху господарюючим суб'єктом. Своєю чергою, конкурентний успіх муніципальних утворень і сільськогосподарських організацій є основою підвищення якості життя населення.

Конкурентні переваги галузі й організацій аграрного сектору економіки ґрунтуються на ресурсах, інвестиційних, інфраструктурних, інноваційних та інформаційних факторах. Кожний попередній фактор конкурентних переваг є базою для розвитку наступного, збільшуючи людський і соціальний капітал.

Значно впливають на конкурентоспроможність учасників ринку монополізм, тіньова економіка, корупція, необґрунтовані ризики.

У сучасних ринкових умовах сільськогосподарські товаровиробники, що набули статусу юридично самостійної особи, відчують складнощі у фінансуванні, кредитуванні, організації товароруху продукції, що виробляється на ринок, в аналізі й обліку ринкової кон'юнктури, вивченні попиту і пропозиції, плануванні виробництва. У зв'язку із цим сучасний стан продовольства України характеризується дефіцитом товарів вітчизняного виробництва, їх низькою якістю та високими цінами для населення і, як наслідок, значними обсягами імпорту. При цьому кожний регіональний продовольчий ринок має свої особливості і рівень розвитку, у тому числі й конкурентного середовища.

Аграрний ринок – складова частина єдиного ринкового простору, тому в основі його функціонування лежать загальні принципи ринкового господарювання: орієнтація на споживача, свобода вибору, свобода виробника, конкурентний характер відношень, пріоритет приватного інтересу [2, с. 20].

Вітчизняний аграрний ринок є відкритою системою з ознаками значної нестабільності. Ознаками останньої є недостатньо високий рівень внутрішнього споживання, залежність ринкової кон'юнктури від структурно-динамічних тенденцій зовнішніх ринків, низький рівень інфраструктурного розвитку. Деформація конкурентних структур внутрішнього ринку зумовлює тенденції ціноутворення на стадії продажу

продукції аграрними підприємствами посередникам, інтереси яких домінують над інтересами товаровиробників, що суттєво знижує рівень економічної ефективності основної діяльності останніх. Указане вимагає формалізації особливостей функціонування ринку сільськогосподарської продукції в контексті ідентифікації умов підвищення конкурентоспроможності та економічної ефективності діяльності аграрних підприємств [5, с. 107].

Функціонування ринку можна представити як механізм взаємодії інтересів виробників продукції та її споживачів, на якому базується обмін товарів, або як своєрідний інструмент узгодження інтересів сфери виробництва й сфери споживання. З урахуванням особливостей розвитку АПК аграрний ринок розглядається як:

- особлива соціально-економічна система, що функціонує відповідно до потреб у продуктах харчування, доходів населення, можливостей і особливостей аграрної сфери, специфіки зовнішніх зв'язків;

- складна система, у рамках якої функціонують і взаємодіють виробники різноманітної сільськогосподарської продукції, переробники, посередники та інфраструктурні елементи;

- спосіб поєднання різних сегментів економіки, який завдяки змінам ціни доходів впливає на виробництво й споживання;

- специфічний механізм взаємозв'язку економічно відокремлених суб'єктів господарювання, що базується на товарно-грошових відносинах і конкуренції.

Специфічна риса аграрного ринку – недостатня гнучкість попиту і пропозиції. Вона виявляється у середньостроковому періоді в так званих «помилкових коливаннях», у довгостроковому – у вигляді змін ринкової структури. Як наслідок, ринкові ціни на сільськогосподарську продукцію призводять до нераціонального розподілу ресурсів. В основі недостатньої гнучкості попиту і пропозиції сільськогосподарської продукції лежить їхня низька цінова еластичність, яка пояснюється тим, що сільськогосподарська продукція – це, як правило, життєво необхідні продукти харчування. Чим вищий ступінь необхідності продукції, тим буде незначнішою реакція на зміну ціни [4, с. 43].

Недостатня гнучкість попиту і пропозиції сільськогосподарської продукції в умовах ринкової кон'юнктури, що змінюється, породжує таку особливість аграрного ринку, як складна адаптація до структурних змін сучасної економіки.

Відмінна риса аграрного ринку – низька кон'юнктура, яка виявляється у відносному надлишку пропозиції сільськогосподарської продукції. Ринковий механізм неспроможний урівноважити попит на сільськогосподарську продукцію з її пропозицією за паритетного з іншими галузями економіки рівня цін. Це пов'язано з імобільністю ресурсів, що використовуються у сільськогосподарському виробництві й ускладнює

переміщення ресурсів із сільського господарства в більш прибуткові галузі з високою ринковою кон'юктурою. Такі ресурси, як сільськогосподарські угіддя, сільськогосподарські тварини, сільськогосподарські насадження, не можуть знайти альтернативного застосування в інших сферах економіки.

Разом із цим економіка аграрного ринку виокремлюється в окремий напрям досліджень, оскільки загальні принципи виявляються на цьому ринку специфічними. Пояснюється це особливостями сільського господарства, які можна поділити на дві групи факторів:

- перша група факторів зумовлена тісним зв'язком аграрних технологій із природними умовами: погодою, кліматом, фізіологією рослин і тварин;

- друга група факторів визначається перерозподілом в аграрному суспільстві економічних і соціально-демократичних процесів.

- Ефект впливу цих факторів виявляється у специфічних рисах функціонування аграрного ринку.

Конкуренція у сільському господарстві відрізняється великою кількістю конкурентів на ринку та перешкод на шляху виробництва і реалізації сільськогосподарської продукції.

Негативно впливає на стан конкурентного середовища домінуюче становище переробних підприємств, що встановлюють ціни на продукцію аграрного сектору без урахування рівня витрат на їх виробництво в сільськогосподарських підприємствах, обмеженість виробничого потенціалу і фінансових ресурсів.

Однією з умов ведення аграрного виробництва є гарантований збут виробленої продукції. Споживачі продукції, постачальники техніки або добрив дещо сильніше сільськогосподарських товаровиробників. Прямим наслідком такого дисбалансу є феномен «ножиці цін». Сутність його полягає у тому, що ціни на спожиту сільським господарством промисловою продукцію ростуть швидше, ніж відпускні ціни її власних продуктів, у результаті чого сільськогосподарські підприємства несуть збитки [2, с. 21].

Розвиток ринкових відносин нерозривно пов'язаний із боротьбою товаровиробників за більш вигідні умови виробництва і збуту продукції для отримання максимального прибутку. Це зумовлює проникнення на ринок, окрім конкурентів з інших регіонів України, постачальників імпортованої продукції.

Посилена орієнтація українських споживачів на закордонні товари і послуги помітно гальмує розвиток українських виробників і призвела до збільшення рівня реальної імпортозалежності внутрішнього ринку країни.

У складі основних факторів, що стимулюють попит на імпортовану продукцію, слід звернути увагу на ступінь дії тих факторів, що піддаються регулюючому впливу. До цієї групи відносять динаміку цінової конкурентоспроможності

імпорту на внутрішньому ринку України відносно вітчизняної продукції і динаміку реальних доходів населення. За зростання ціни на вітчизняну продукцію більш високими темпами цінова конкурентоспроможність імпорту на внутрішньому ринку зростає повільніше.

Разом із цим найбільший вплив на розвиток внутрішнього попиту на імпорт здійснює зростання реальних доходів населення – основного споживача імпортованої продукції. Зростання реальних доходів населення є головною умовою, за якої імпортери, що орієнтуються на забезпечення споживчого ринку країни, можуть реалізувати на свою користь використання цін на імпорт і цін на українські аналоги.

Необхідно звернути увагу на те, що суттєвого розширення асортименту і підвищення якості продукції вітчизняного виробництва не відбулося, тому багато видів продукції, у тому числі й сільськогосподарської, на світовому і внутрішньому ринках залишається неконкурентоспроможною.

Послаблення ролі держави в розвитку аграрної сфери, відміна державного замовлення, відміна єдиного планування та наукової концепції проведення аграрної реформи призвели до послаблення керованості сільського господарства, зниження його ролі у формуванні бюджету країни, погіршення продовольчої безпеки країни.

Україна – країна, яка вимушена боротися за свою нішу в системі світового ринку. Успіх справи буде залежати від темпів постійної модернізації і збільшення ефективності ринкових відносин, як внутрішніх, так і зовнішніх.

Конкурентна боротьба в ринковій економіці не є єдиним методом вирішення конфліктів між конкурентами. Існує декілька способів вирішення конфліктів між суперницькими організаціями. Одним із таких способів є налагодження співробітництва між господарючими суб'єктами, формування різних типів інтеграційних угод.

Зберігаючи неконкурентоспроможність значної частини українських товаровиробників у виробництві продукції має своєю причиною і таку, яка неспроможна до ділового співробітництва, відсутність раніше існуючих та ефективно

функціонуючих виробничо-економічних зв'язків як у галузевому, так і територіальному форматах.

Серед основних причин, що зумовлюють становлення між конкурентами визначених форм співробітництва, виділяють такі:

- конкурентам стратегічно важливо здійснювати скоординовані дії;
- у конкурентів є спільні комерційні інтереси на конкретному ринку товарів (послуг);
- ціна перемоги стає не розумною в комерційному і соціальному аспекті.

Створенню умов для підвищення конкурентоспроможності сприяють регуляторні акти Міністерства аграрної політики та продовольства України, постанови Кабінету Міністрів України, Державні цільові програми розвитку українського села на період до 2020 р., Програма діяльності Кабінету Міністрів України «Український прорив: для людей, а не політиків».

Принциповим є визначення мети аграрної політики. Такою метою на тривалу перспективу є формування ефективного та стійкого агропромислового виробництва, яке б відповідало світовому рівню, що забезпечує продовольчу безпеку країни, насичення ринку доступним для всіх груп населення продовольством, а промисловість – сировиною.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, конкурентоспроможність можна розглядати як спроможність об'єктів займати певну ринкову нішу. Вона характеризує ступінь їх відповідності ринковим потребам: пропозиції (товару) – попиту на нього; підприємства – можливості забезпечити конкурентні переваги; країни – економічній і соціальній моделі. Забезпечення конкурентоспроможності можливо лише за радикальних змін на рівні господарювання, досягнення високої ефективності виробництва, у тому числі, і за рахунок якості виробленої продукції. Залежно від цих змін для України або з'являються шанси вигідно адаптуватися до загальноєвропейського і світового простору, або залишиться загроза збереження кризового стану в сільському господарстві та АПК у цілому, а отже, продовольчій незалежності.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Аграрна економіка і ринок: монографія / За ред. Р.А. Іванух, С.Л. Дусановського, Є.М. Білан. Тернопіль: Збруч, 2003. 305 с.
2. Гришаева Л. Концептуальные основы аграрного рынка. Международный сельскохозяйственный журнал. 2002. № 1. С. 20–23.
3. Забезпечення конкурентоспроможності аграрного сектора економіки України на внутрішньому і зовнішньому ринках: наук. доп. / За ред. В.М. Трегобчук, Б.Й. Пасхавера. К.: Ін-т економіки та прогнозування, 2007. 260 с.
4. Кваша С.М. Наукові підходи до регулювання аграрного ринку. Економіка АПК. 2006. № 7. С. 42–45.
5. Красноруцький О.О., Зайцев Ю.О. Адаптаційний інструментарій управління конкурентоспроможністю аграрних підприємств. Український журнал прикладної економіки. 2016. Т. 1. № 1. С. 100–113. ISSN 2415-8453.
6. Офіційний сайт Міністерства аграрної політики та продовольства України. URL: <http://minagro.gov.ua>.
7. Яценко О.М. Конкурентоспроможність галузей сільського господарства в умовах глобалізації ринку продовольства. Економіка АПК. 2013. № 1. С. 31–38.